

19. Dobrinescu V. Problema Basarabiei în contecstul raporturilor româno-sovietice (1920–1940) // Moldova. Revistă de cultură. – Iași, 1991. – № 1. – P. 1–36.
20. Balan T. Bucovina in razboiul mondial / T. Balan. – B., 1994. – 280 p.
21. Nistor I. Zece ani de la Unirea Bucovinei / I. Nistor. – Cernauți, 1928. – 382 p.
22. Programul Guvernului Bucovinei // Monitorul Bucovinei. – Fascicula nr. 3, 17 noiembrie 1918.
23. Держархів Чернівецької обл., ф. 12, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
24. Nistor I. Istoria Bucovinei / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991. – 484 p.
25. Treptow K. A history of Romania / K. Treptow. – Iasi : The Romanian cultural Fondation, 1996. – 724 p.
26. Decret – Lege № 3744/1918 // Monitorul Oficial. Partea 1, № 217, 18 noiembrie 1918/2 ianuarie 1919.
27. Diamandi C. Cum s-a negociat harta Romaniei Mari / C. Diamandi // Magazin istoric. – 1996. – № 4. – Aprilie. – P. 10.
28. Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР / В. Кройтор // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 231.
29. Economu R. Unirea Bucovinei 1918 / R. Economu. – București : Editura fundației culturale Române, 1994. – 196 p.

В статтє освещены обстоятельства захвата Буковины румынскими войсками в 1918 г. Западноукраинские земли находились в сложных международных условиях. Румынское государство использовало это в своих геополитических интересах. Румынские войска установили контроль над Северной Буковиной, которая была включена в состав ЗУНР. Дана оценка реакции украинского населения на румынскую оккупацию украинских этнических земель.

Ключевые слова: оккупация, национальное движение, военная операция, Северная Буковина, Галиция.

The article deals with the circumstances of capture of Bukovyna by the Romanian troops in 1918. The Western Ukrainian lands were in the difficult international circumstances. The Romanian government has used it in its geopolitical interests. The Romanian forces established control over the Northern Bukovyna, which was included to ZUNR. The estimate of the Ukrainian population reaction on the Romanian occupation of the Ukrainian ethnic lands.

Keywords: occupation, national movement, military operation, Northern Bukovyna, Galicia.

УДК [94: 355.01–055.2] (477.83/86) “1914/1921”

Мар'яна БАЙДАК

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ВІЙНИ (на прикладі участі жінок у збройних формуваннях ЗУНР)

У статті розглядаються різні аспекти участі українок у збройних формуваннях Західно-Української Народної Республіки. Охарактеризовано сфери застосування жіночої праці, специфіку поведінки жінок у військових частинах, їхнє сприйняття в суспільстві, насамперед чоловіками-воєками. Участь жінок у військових діях аналізується в контексті процесів емансипації та подолання стереотипів щодо традиційних жіночих ролей. Особлива увага зосереджена на власних оцінках жінками свого місця на війні та їхніх висновках зі здобутого досвіду.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, збройні формування, Українські січові стрільці, жінка, емансипація, Олена Степанів.

Війна традиційно була справою чоловічою, жінкам відводилася роль пасивної жертви. Загальноприйнятим і зрозумілим став образ дружини / нареченої, яка страждала й чекала на повернення чоловіка. Однак процеси жіночої емансипації, модернізація суспільства на зламі XIX–XX століть поставили під сумнів традиційність і незмінюваність жіночих ролей, зачепивши також уявлення про можливу участь жінок у війні. Утягнуті в круговерть воєнних подій, жінки не мали чітких уявлень, яке місце мають зайняти, які завдання виконувати. Проблеми,

що вирішувались у мирний час, раптом стали неважливими. З'явилися нові сфери занять, щодо яких жінки не мали попереднього досвіду.

Із цього приводу О.Степанів згадувала: “Ми над тим не застановлялися, тобто не обговорювали, ані не ставили собі ясного пляну чим має бути жінка в часі війни. Фронтовиком різних родів зброї? Піхотинцем, кіннотником, гармашем, телефоністом, розвідником, сапером, піонером, санітарем чи сестрою-жалібицею? Чи може має зайняти місце в заплілі в магазинах, інтендатурах, лікарнях? А може вона має зайняти опустілі по фронтовиках місця в цивільних урядах, фабриках? А може – має бути всюди, відповідно до здібностей, доброї волі й охоти? Так! Ми [...] не уявляли собі ясно нашого завдання ані перед, ані в час великої світової війни, ані в листопадових днях 1918 року. Ми хапали, що попало, або те, до чого навикли від віків (баняк і вареху), але де мало бути те наше місце, що нам належить і відповідає, ми ані не доказали цього, ані не вияснили, яка праця найбільше відповідає жінці в час війни – згідно з її завданням, зайняттям, віком і фізичними силами. Цю справу вияснить і розв'яже з часом саме життя”¹.

У дослідженнях з історії українського січового стрілецтва, польсько-української війни й УГА лише побіжно згадані окремі постаті жінок, котрі мають безпосереднє відношення до окресленої теми. Мета статті – репрезентувати образ жінки під час війни, показати вплив воєнних подій на еволюцію життєвих орієнтирів, позицій і доль жінок, які брали участь на полі бою. Головним джерелом інформації про роль жінок у визвольних змаганнях є особові матеріали учасників УСС та УГА. Також статті мемуарного характеру, які друкувались у часописах “Літопис Червоної Калини”, “Жінка”, “Жіноча Доля”, дають інформацію про участь жінок у військових загонах.

Чималу роль у формуванні поведінкових моделей українок відігравали зовнішні взірці. Першим прикладом для наслідування була в Галичині патріотична поведінка польок: “Почування сорому стало просто невиносиме для кожної з нас, коли дня 22 листопада на вулицях Львова заройлося від жіночих постатей в одностроях польського війська. Польки виручували муштин у кожному своєму уряді та слали їх на фронт. Творили жіночі військові частини, які проганяли нас з нашої рідної землі”². Про вплив польок на створення мілітарних жіночих організацій згадувала й О.Степанів³.

Перша військова формація, у якій брали участь українські жінки, виникла в складі пластового руху. У 1911 р. Іван Чмола (комендант коша Січових стрільців) створив перший пластовий осередок, до складу якого, поряд з учнями Академічної гімназії, Торговельної школи, увійшли також слухачки семінарії сс Василянок і студенти університету. Учасниця цього осередку Г.Дмитерко згадувала слова, які пролунали на перших зборах: “Наш Пласт не має бути забавкою, а з нього має зародитися рідне українське військо”⁴.

Пластуни мусили дотримуватися дисципліни, вишкіл і нічні вправи проходили на околицях Львова. Улітку 1912 р. дівчата також відбували військовий вишкіл у першому таборі на Говерлі. “На практиці ми вели більше військово, як пластову службу, – згадувала Г.Дмитерко, – бо крім в'язання вузлів, пластового ходу, сигналізації училися стріляти з браунінга, пізнавати систему кріса – Манліхера, таборувати й підходити”⁵. Підтвердження цьому знаходимо й в інших матеріалах. З одного боку, “члени організації дотримувались пластової ідеології”⁶, а з іншого, – “з замилюванням розчитувалися в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу, й захоплювалися геройськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків людей, про яких розповідав Чмола”⁷. Пластова організація проіснувала до осені 1912 р. Командир УСС П.Дідушок стверджував, що, крім цього осередку, до війни не було інших жіночих мілітарних організацій⁸.

На новий рівень військова підготовка була поставлена зі створенням К.Трильовським у березні 1913 р. товариства “Січові стрільці”, а згодом – відділу “Січові стрільці II”, до якого могли належати жінки. Молоді українки, які ризикнули непокорю сімейним і патріархальним нормам, сформували окрему жіночу чоту з 33 осіб⁹, яку очолила О.Степанів.

Причини, які вабили молодих жінок і дівчат до страшної й непривабливої в наслідках війни, були різноманітними. Як згадувала О.Степанів, це був “порив молодості, заборона битися в рядах з мужчиною, страхіття переживань, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщи-

ни, втеча від життєвих обов'язків”¹⁰. З іншого боку, жінки мали схильність до самопожертви, поклик виконати свій обов'язок перед народом, а також прагнення довести всьому світові, що здатні справитися з будь-якою роботою¹¹.

Жінки в УСС не творили окремої формації, але кожна з них долучилася до воєнних дій у складі різних відділів. Визнанням їхніх заслуг стало піднесення до старшинських рангів, нагородження відзнаками, а також усвідомлення власної корисності у воєнній справі: “Нарешті ми були корисні й могли щось робити для загальної справи, нарешті з нами числили, як із рівнорядним чинником. Ми не дбали про втому і їжу. Нам хотілось ще більше зробити, ще краще виконувати наші завдання”¹².

Ідеї та дії галицької молоді були схвалені студентами з Наддніпряни. За спогадами громадської діячки Надії Суровцової, Українські січові стрільці “мали відвойовувати нас, “Велику Україну”, та разом з Галичиною утворити Українську державу. Щоправда, це мало бути королівство, а на чолі мав стояти Вільгельм Габсбург, онук Франца Йосифа, імператора австрійського”¹³. Наддніпрянські студенти “жили” новинами, які приходили з-за кордону: “Студентський делегат їздив до Швеції, зустрівся там з галицьким представником, привіз брошуру-реферат Дмитра Донцова, а писав він блискуче на той час, і ми тільки й жили, що “українським П'ємонт”, як тоді називали Галичину. До нас дійшла маленька книжечка з січовим стрільцем на палітурці. Там були пісні і ноти, яких ми побільшості не знали”¹⁴. Молодь засуджувала братовбивчий характер війни, переймалася тим, що українцям доводилося воювати по різні сторони барикад: “І то було головне, наші галицькі брати вмирили, б'ючись за Україну, тоді як наші хлопці гинули за єдиную та неділимую, а в Росії панувало безправ'я та зневага до нас, до мови, до літератури. Коли в державній думі було поставлено обмірковування запровадити у школах українську мову, то Мілюков, відомий професор і діяч-ліберал, зневажливо кинув репліку: “Дайте їм мову, вони самі від неї відмовляться!” А для нас українське питання, може через цю загальну зневагу було найважливішим в житті, найдорожчою справою, і ми горіли бажанням щось робити”¹⁵. Наддніпрянські студентки захоплювалися галицькими дівчатами, які вступили до лав УСС: “До січового легіону вступило три жінки, одної прізвища не пам'ятаю, другою була Софія Галечко, третьою – Олена Степанівна. Молоді, гарні, вони йшли походами крізь степи, гори, переносили всі труднощі обраного шляху, тоді як ми могли хіба тільки стежити за ними та дивуватись їхньому героїзмові”¹⁶.

Жінка у військовому формуванні сприймалася тоді як цілком нове явище¹⁷. О.Степанів так описувала відносини, які склались у війську: “Я не мала найменших полегшень, ні привілеїв в порівнянні з рештою товаришів – мене не відсунено ні від якої стежі, від жодної ватри і якраз я цього бажала. Але ніразу я не завважала якихось натяків чи не такту супроти мене. І я зі своїми друзями-чоловіками справді ділила всю долю й недолю”¹⁸. Проте О.Степанів відчувала різницю у ставленні до себе рядових і старших за званням вояків. За її твердженням, рядові бійці, зазвичай сільські хлопці, не робили різниці у відносинах між жінками-усушусками чи чоловіками-старшинами, адже “знали, що ми на свій старшинський ступінь заслужили”¹⁹. Натомість з боку інтелігентів, якими керували амбіції, “ми, жінки, зустрічались по відношенні до себе навіть з об'явом карності”²⁰. Чоловіки неодноразово виступали проти участі жінок у сотні, що викликало відчуття жалю й обурення: “Я не була випадковим гостем серед стрільців. У стрілецьку роботу вложила я також частину своєї праці. Як смів хтось [...] боронити сповнити мій обов'язок згинувти за вибране діло?”²¹

Проте в суспільстві існували стереотипи щодо жінки на полі бою. Восначальник М.Галушинський так згадував “немилу пригоду з п[анн]ою Степанівною”, яка намагалася виїхати на фронт: “Я не міг і не можу сьогодні погодитись із тим, щоби жіноцтво виконувало активну військову службу. До того може склонитися якийсь хоробливий наклін, а що найменше гістерія. Тільки є поля для діяльності жіноцтва, тільки можуть вони доброго зробити для злагодження болю, спричиненого війною! А вже в моїй голові не могло й не може поміститись, щоб жіноцтво само завдавало біль”²².

У серпні 1915 р. на галицькому фронті перебував австрійський журналіст Франц Мольнар, який залишив записи про жінок-стрільців у щоденнику. Як особливість українських відділів він відзначив те, “що в склад їх входять одягнені в регулярні, польові уніформи дівча-

та, які виконують польову службу під кожним оглядом на рівні з мужчинами. Вони носять кріси, складають вояцьку присягу, їх підносять у військових ступенях, вони одержують бойові відзначення. За міжнародним правом, вони є вояками так само, як і мужчины”. Ф.Мольнар підкреслював, що всі були різними: С.Галечко “блондинка, незвичайно дівоча, делікатно викросна чертами лица, дуже поважна і дуже гарна.., а в її очах пробивається незмінно якесь таємно мрійливе одушевлення”. Вигляд І.Кузь “більш муженський, вона високого і сильного росту. Гарна, з коротко обтятим волоссям і сміливим зором”²³.

Опис зовнішнього вигляду усусук залишила учасниця тих подій Г.Дмитерко: “Однострій Жіночої Чоти був дуже простий. Спідничка з вовняного матеріалу сіро-зеленої краски і капелюх із того самого матеріалу. До того легша фланелева блузка яснішої сіро-зеленої краски. У тих одностроях марширувала Жіноча Чота в поході під час Січово-Сокільського Здвигу 28 червня 1914 року і своєю появою звертала на себе увагу”²⁴. Варто сказати, що на фронті догляд за особистим комфортом, чистотою, зручністю одягу був справою індивідуальною. Так, О.Степанів надавала великого значення зовнішньому вигляду, про що згадувала: “В шафі знайшла я чийсь полишений однострій й дала переробити. Замовила високі неперемакальні черевики і готовилася в дорогу”²⁵. Зате С.Галечко надавала перевагу вояцькому життю і, незважаючи на зовнішній вигляд, старанно виконувала старшинські обов’язки”²⁶.

Отримавши досвід на полі бою, жінки, попри бажання воювати, все-таки виступали проти масової участі жінок у війні зі зброєю в руках: “Не такі це прості й самозрозумілі справи, як збоку може видаватись... Приходять все нові й непередбачені ускладнення. Зрештою, не мій це тільки погляд”²⁷. Причиною цього були важкі воєнні обов’язки, нелегке моральне становище, часто складні відносини в сотні, відсутність особистого життя: “На війні властиво ніхто з нас не жив особистим життям. Не було його взагалі. Людина почувала, жила й думала тільки, що так скажу, загальновійськовими категоріями”²⁸. Тому О.Степанів зазначала, що “ліпше – не йти, як зломитися і потоптаним упасти край дороги”²⁹.

Фронтний і тилний досвід у роки Першої світової війни викристалізував нове бачення завдань жіноцтва у визвольній боротьбі Української галицької армії: “Не фронтова служба зі зброєю в руках, а служба в запіллі у військових тилних установах, щоб звільнити боєздатних чоловіків і таким чином збільшити кількість фронтовиків”³⁰. Вони виступали організаторами шпиталів, лікарень, займалися підготовкою медичних кадрів, виконували функції і лікарів, і медсестер, і санітарок. У зв’язку із цим, М.Рудницька писала, що “жінки бачили своє завдання в тому, щоб лікувати рани, зменшувати біль і приносити потіху”³¹.

Для вивчення ролі українських жінок у діях УГА нема офіційних джерельних матеріалів. Невідома жодна інформація урядовців ЗУНР про службу жінок у військових частинах. Також відсутні розпорядження Начальної команди УГА чи накази Державного Секретаріату військових справ. Тому важко судити чи участь жінок у військових формуваннях узагалі розглядалася політичними чи військовими чинниками ЗУНР та чи була якась узгоджена позиція щодо можливості участі жінок у воєнних діях. Також не вдалося з’ясувати, який вишкіл проходили жінки, установити їхню статистику, обов’язки, завдання, якою була їхня уніформа та чи складали вони військову присягу. Немає жодних документів, які б давали оцінку військовій жіночій службі з військово-фахової точки зору.

М.Рудницька встановила прізвища 89 жінок, які служили в УГА, хоча й відзначала, що цей перелік неповний³². Це підтверджують мемуарні матеріали. Зокрема, Ярослав Солтикевич у спогадах указував, що в лікарні Вишколу УСС у с. Привороття на Поділлі служили санітарки Чухновська й Козловська, доглядала хворих Лідія Крушельницька, донька міністра освіти УНР Антона Крушельницького³³. Їхні імена відсутні у вказаному вище переліку. Загалом 54 жінки з названого списку служили в санітарних частинах УГА. Десятьом з них присвоїли звання санітарного хорунжого³⁴.

Що спонукало жінок вступати на військову службу? Усі жінки, які опинилися в лавах УГА, записувалися за власною ініціативою. Адже жодного звернення військових чиновників про обов’язкову чи добровільну службу жінок протягом воєнної кампанії не було. Також учасниці згадували, що їм доводилося долати різні перешкоди, щоб вибороти право “на службу”. У

всіх спогадах більш чи менш виразно звучить нотка жалю, досади через те, що ніхто не пішов назустріч українському жіноцтву.

У мотивації жінок, які брали участь у подіях Української революції, важливу роль відіграли актуальні гасла рівноправності жінки. Власне кінець Першої світової війни приніс жінкам повноту політичних і громадянських прав. Н.Кобринська писала: “Бути гідним рівноправности, покористуватися нею і довести свою рівноправність, станувши плече в плече з чоловіками в боротьбі за волю народу – ось зовсім зрозуміле бажання тодішнього українського жіноцтва молодшої генерації”³⁵. Додатковою спонукою служив приклад жінок, які служили в УСС.

Що саме могли робити жінки у визвольних змаганнях? Насамперед їх залучали до санітарних частин. Із 89 жінок у них служили 54. Десять із них досягли військового ступеня санітарного хорунжого. Натомість одинадцять померли від тифу. Жінкам доводилося працювати в запіллі в корпусних і бригадних шпиталях, у фронтових лазаретах і пересувних потягах без ліків та перев’язувального матеріалу. Вони виконували службу медичних сестер, помічниць лікарів, а то й самих лікарів, інколи не маючи відповідних знань і підготовки.

З перших днів листопада 1918 р. керівництво УГА зіткнулося з проблемою нестачі медичних працівників³⁶. У багатьох випадках відсутніх військових лікарів мусили замінити цивільні лікарі або так звані “медики” (студенти медичного факультету університету, котрі мали незакінчену вищу освіту), які отримали ранг санітарних старшин. Військові лікарі служили переважно в госпіталях УГА, а прифронтову частину обслуговували здебільшого “медики”³⁷.

Кадрові проблеми медичної служби ЗУНР та УГА посилював той факт, що більшість цивільних лікарів польської національності, які за австрійської влади мешкали й займалися професійною діяльністю в Східній Галичині, відмовлялися працювати в українських військових госпіталях. Урядове розпорядження щодо лікарських кадрів наприкінці листопада 1918 р. було таким: “До служби лікарської в першій мірі належить покликати лікарів Українців; в разі браку таких, належить брати до служби довірочних лікарів жидів за їх згодою і умовним винагородженням”³⁸.

Під час війни обов’язки лікарів часто виконували медичні сестри та санітари. Про мотиви вступу на службу до УГА згадували й учасниці тих подій. Так, Олена Федак описувала свої враження від ранку 1 листопада 1918 р.: “На ратуші маяв також синьо-жовтий прапор – перші проміння сходячого сонця освітлювали його [...] Львів був наш!!! Був сонячний морозний ранок, усіми клітинами розуму і серця я хотіла бути активною, помагати нашій Армії. А може вже відчувала інтуїтивно, що жде нас не тільки радість, але й біль, що війна на терені Львова неминуча. І знала як мало в нас рук до праці”³⁹. Аналізувала мотиви, які спонукали українське жіноцтво зголоситися на військову службу, і М.Рудницька: “Нема найменшого сумніву, що всі жінки, які опинилися в рядах УГА, записувалися добровільно й за власною ініціативою. Ніхто їх не кликав, ніхто не заохочував, бо жодного звернення військових чинників про обов’язкову чи добровільну службу жінок ні в листопаді 1918 року, ні пізніше протягом цілої воєнної кампанії, не було. Жінки приходили з власної спонуки, спонтанно, і пропонували свої послуги, просили дати їм якусь роботу в Армії”⁴⁰.

Про навчання медичного персоналу УГА на території ЗУНР інформації досить мало. Відомо, що перший військово-медичний вишкіл у Галичині був проведений ще в 1912 р. організацією “Жіноча громада”, де підготували 60 медсестер. Згодом санітарні курси проводили й в інших містах Галичини, їхні випускниці працювали в австрійських військових шпиталях⁴¹. Також курс медсестер за участю 42 курсанток організували в Тернополі Марія Скубів і дружина місцевого священика Антоніна Конрада⁴². Самаритянський курс діяв у гарнізонному госпіталі в Золочеві. Відповідні служби УГА подбали про розповсюдження популярної медичної літератури, зокрема, брошури про боротьбу з вошами. Як пригадував Іван Боберський, д-р Андрій Бурачинський організував переклад з німецької мови навчальної брошури для санітарів⁴³.

Про умови, які були в “лічницях”, О.Левицький згадував так: “Представте собі великі салі та коридори, на підлозі простерта скупно стара солома. На ній в подертих знижених одягом хворі [...] так, що пройти поміж ними годі. Здалека видно воші, що облазять хворих, стіни, рами від вікон [...] воздух зимний, як надворі. З усіх сторін простягаються до нас руки: один –

молить-благає води, другий – чаю, інший – одіяла або бодай соломи [...] Деякі лежать не поворухнувшись. Вони скінчили вже муку”⁴⁴.

Другий вид повноцінної військової служби, яку виконували жінки, – це військова розвідка, метою якої було з’ясувати стан ворожого тилу, пересування та кількість його військових сил, настроїв серед населення тощо. Відомо лише декілька прізвищ жінок-розвідниць, адже особливістю розвідки є анонімність. Утім використання жінок як розвідниць і зв’язкових було, як можна припустити, доволі поширеним явищем. Вважали, що “жінці легше прокрастися непомітно через боєві лінії і зайти в тили ворога, ніж чоловікові”⁴⁵.

Розвідку жінки почали виконувати під час листопадових боїв у Львові, коли місто було розділене польсько-українським фронтом на дві частини. Під час його облоги відзначилася С.Пашкевич, яка, “ризикуючи життям, виконувала доручення, являючи при цьому відвагу, гідну подиву”⁴⁶. При Начальній команді служила розвідниця Галицької армії В.Кунда (померла від тифу). У рядах 7-ї Львівської бригади перебувала Р.Гуменна⁴⁷.

Третьою сферою застосування жіночої праці були військові кухні. У Львові працювали п’ять кухонь, що знаходилися в будинку “Народного дому” на вулиці Рutowського, у приміщенні семінарії сс. Василянок на вулиці Жовківській, а також на вулицях св. Петра, Личаківській та Зиблікевича⁴⁸. Проблемою при цьому було знайти продукти й приготувати значну кількість їжі.

Четвертий вид діяльності, до якого мали доступ жінки, – це канцелярська праця. У всіх військових канцеляріях, як у запіллі, так і у фронтових частинах, працювали машиністки, писарки тощо. Крім цього, допоміжним персоналом були телефоністки й телеграфістки, але їхні прізвища не збереглися в документальних матеріалах. У спогаді про листопадові бої у Львові читаємо, що “дві поштові уряднички до останньої хвилини обслуговували телеграфічний апарат в головному будинку пошти і втекли з нього щойно з останніми вояками, коли вся будівля вже горіла”⁴⁹.

Також відомо про існування окремого жіночого підрозділу УГА. Наприкінці травня 1919 р. під час відступу української армії зі Станиславова останнім станцію ЗУНР залишив Залізний загін. Три його сотні складались із залізничників та юнаків різних підрозділів, а четверта була сформована з дівчат, які після Листопадового зриву служили в допоміжних військових структурах. Їхнім командантом стала М.Кривів. Спочатку сотня налічувала 36 дівчат, а під час Чортківської офензиви зросла до 76 учасниць⁵⁰.

Бойова здатність і військова організація Залізного загону не була найкращою. Загін був відірваний від командування й продовольчого постачання: “Два тижні давали капустку і фасолу, поки казан гнилої фасолі не винесено сотникові під двері. Три дні держали на “чаю” і “каві” з паленого цукру та сушених сливках”⁵¹. Жінки Залізного загону вели бої під Нижневом і Копичинцями, брали участь у червневому наступі Галицької армії, згодом перейшли Збруч. У бою під Кривцем 10 вересня майже вся сотня разом з командувачем потрапила до більшовицького полону, їхня подальша доля невідома.

Чи були українські жінки задіяні в подіях українсько-польської війни повною мірою? Мабуть, що ні. Ірина Шмігельська згадувала: “В ряди УГА зголосилося дуже багато жінок, але тільки деяким удалося вибороти собі право чинної служби. А шкода! Участь жіноцтва в УГА та обсадження ним цілого запілля були б збільшили число фронтовиків. А борців не було в нас багато”⁵².

Феномен участі жінки у війні складний, зважаючи на особливості жіночої психології, а отже, і сприйняття нею фронтової дійсності. Жінки були готові до подвигу, але не були готові до армії, і те, із чим їм довелося зіштовхнутися на війні, виявилось для них несподіванкою. Інший бік цього явища – неоднозначне ставлення чоловіків та й суспільної думки загалом до присутності жінки в армії й на полі бою. Цілком протиприродним здавалося словосполучення “жінка-солдат”, жінка, що несе смерть.

У період визвольних змагань не всі жінки опинилися на передовій: були й допоміжні служби, на яких вони заміняли чоловіків, котрі пішли на фронт, були й служби “чисто жіночі”. У суспільній свідомості цілком спокійно сприймалася жінка-телефоністка, зв’язкова, лікар або медсестра, кухарка – тобто ті професії, які не були пов’язані з необхідністю вбивати. Однак

ставлення до жінки-воєнка було вже чимось цілком іншим. Поява на полі бою була особистим вибором жінки, аби відстояти право, за яке їй нерідко доводилося долати величезну стіну сімейних, товариських, суспільних упереджень. Спірним залишається питання, чи здобутий досвід вартував укладених у нього зусиль. Натомість у багатьох чоловіків образ жінки на полі бою викликав почуття провини за те, що воюють дівчата, а разом із ним – змішане почуття замилювання й відчуження.

1. Степанів О. Напередодні великих подій: Власні переживання і думки. 1912–1914 / Олена Степанів. – Львів, 1930. – С. 36–37.
2. Українські жінки у Львові в листопаді 1918 року // Наше життя. – 1944. – Листопад. – С. 2.
3. “Думаю, великий вплив на нашу озброєну підготовку мала зорганізована мілітарна робота серед польок. Цей примір не мав би, однак, наслідування, якщо би ми політично і культурно не були до цього зрілі” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009. – С. 35).
4. Дмитерко Г. Тайний пласт перед війною / Ганна Дмитерко // Нова хата. – 1930. – Ч. 22. – С. 10.
5. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 8–10.
6. Дмитерко Г. Тайний пласт перед війною. – С. 11.
7. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 8–9.
8. Дідушок П. Пекуча справа / Петро Дідушок // Шляхи. – 1916. – Ч. 5. – С. 37.
9. Серед перших волонтерок були Катря Пацулів (заміжня Лотоцька, комендантка жіночої чоти “Повітової січі”), Павлина Михайлишин (вістун УСС), Марія Петруняк, Марія Гіжовська-Крілик – гімназистки, Софія Худяк-Липкова, Марія Терлецька, Анна Лендзик-Цар, Наталія Рихвіцька, Емілія Кушнір, Анна Кушнір-Плетінкова, Марія Фединак-Коник, Іванна Коник, Марія Чмир-Косак, Софія Чмир-Левицька, Софія Навроцька-Трач, три сестри Орісіківні – семінаристички вчительських семінарій, Степанія Пашкевич, Савина Сидорович, Ольга Левицька-Басараб, Гандзя Дмитерко-Ратич, Іванна Мурська, Анна Лонцька, Оприсківна, Дора Вавівна-Волощак, Дарія Білинська-Навроцька, Марія Бачинська-Донцова та ін. (Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців / Микола Лазарович. – Тернопіль, 2002. – С. 128).
10. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 80.
11. “У жінок ділало ще й горяче бажання показатися рівними мужчинам – навіть у війні” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 134).
12. Дмитерко Г. Під Лісовичами / Ганна Дмитерко // Нова хата. – 1934. – Ч. 2. – С. 2.
13. Суровцова Н. Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан Магаданської області / Надія Суровцова // Україна. Наука і культура. – 1990. – Вип. 24. – С. 445.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Коли О. Степанів і С. Галечко були удостоєні військових нагород (19 листопада 1914 р.), генерал Фляйшман (комендант 55 дивізії) зазначав: “У Ваших рядах станули й дівчата й доказали, що хоробрість є прикметою не лише муштин. Вони визначилися тут незвичайною відвагою і дали приклад як любити свою Батьківщину... Перший раз маю щастя винагородити медалію хоробрість жінки і тішить мене, що на Вашій груді заблестить відзнака, яку лиш Вояк-мущина міг здобути” (Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни. 1914–1918 / Кость Левицький. – Львів, 1929. – С. 88).
18. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 51.
19. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер / Ірина Вільде // Жіноча доля. – 1939. – Ч. 9–10. – 1–15 верес. – С. 14.
20. Там само.
21. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 50.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІ України), ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 1208 (Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915 / Михайло Галушинський), арк. 52.
23. Мольнар Ф. Дівчата-бойовики у розстрільній. Звіт воєнного кореспондента із галицького фронту / Ференц Мольнар // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, 1967. – С. 186.
24. Дмитерко Г. Перед вимаршем / Ганна Дмитерко // Наше життя. – 1954. – Ч. 8. – С. 3.
25. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 49.

26. Про С. Галечко писала О. Степанів у спогадах: “В її квартирі бачила я передовсім військові підручники. Вона залюбки студіювала їх і розв’язувала різні тактичні завдання” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 79).
27. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер... – С. 14.
28. Там само. – С. 15.
29. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 82.
30. Безсмертні роковини // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22.
31. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА / Мілена Рудницька // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 369.
32. Рудницька М. Список жінок, які служили в УГА / Мілена Рудницька // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 341–346.
33. Солтикевич Я. Привороття. Записки лікаря УСС про один фрагмент трагедії УГА / Ярослав Солтикевич. – Торонто, 1955. – С. 9.
34. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 338.
35. Там само. – С. 368.
36. В. Щуровський із цього приводу писав: “Коли Українська Національна Рада перебрала владу в Східній Галичині, майже всі поляки відмовилися виконувати державну службу. Вся вага й відповідальність спала на українців. Підготованих до того було небагато. Лікарів-українців на просторах Західної Облaсті Української Народної Республіки було замало для того, щоб обсадити найконечніші місця цивільної адміністрації, а ще менше для обслуговування армії” (Щуровський В. Медична і санітарна служба / Володимир Щуровський // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 274).
37. Щуровський В. Лікарі і медики у визвольній війні / Володимир Щуровський // 25-ліття українського Лікарського Товариства і Медичної Громади. – Чикаго, 1975. – С. 120.
38. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1918. – 1 груд. – С. 4.
39. Федак-Шепарович О. Листопадові спогади / Олена Федак-Шепарович // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22. – С. 2.
40. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 336.
41. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія / Лев Шанковський. – 2-ге вид. – Львів, 1999. – С. 313.
42. Там само.
43. Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / Іван Боберський / упоряд. Ю. Мицик. – К., 2003. – С. 167.
44. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні / Осип Левицький. – Відень, 1921. – С. 34–35.
45. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 365.
46. Микитюк Д. Українська Галицька Армія : матеріяли до історії / Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1958. – Т. 1. – С. 344.
47. Там само. – С. 346.
48. ЦДІАЛ України, ф. 462 (Український горожанський комітет, м. Львів), оп. 1, спр. 52. (Довідка, звіти, розпорядження, листи та інші документи про діяльність та склад самаритянської секції 1918–1920), арк. 3.
49. Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Мілена Рудницька / упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 371.
50. Зубик Р. Дівоча сотня “Залізного Загону” / Роман Зубик // Молода Просвіта. – 1960. – С. 94.
51. Зубик Р. Окремий Залізний Загін / Роман Зубик // Літопис Червоної Калини. – Річник II. – 1930. – Ч. 4. – С. 20.
52. Шмігельська-Климкевичева І. Вірна служба / Ірина Шмігельська-Климкевичева // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22. – С. 4.

В статтє рассматриваются различные аспекты участия украинок в вооруженных формированиях Западно-Украинской Народной Республики. Охарактеризовано сферы применения женского труда, специфику поведения женщин в военных частях, восприятие их в обществе, в первую очередь мужчинами-военными. Участие женщин в военных действиях анализируется в контексте процессов эмансипации и преодоления стереотипов относительно традиционных женских ролей. Особое внимание сосредоточено на оценках женщинами своего места на войне и их выводах из приобретённого опыта.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, военные формирования, Украинские сечевые стрельцы, женщина, эмансипация, Елена Степанив.

Various aspects of participation of the Ukrainian women in the armed units of the Western Ukrainian People's Republic are under analysis in this article. The spheres where women were employed, the specifics of women's behavior in the army, the perception of women in society, especially by men-soldiers are characterized. The participation of women in military actions is examined in the context of the process of emancipation and overcoming stereotypes of traditional female roles. Particular attention is concentrated on their own assessments of their part in war and conclusions gained from this experience.

Keywords: *The Western-Ukrainian People's Republic, armed units, Ukrainian Sich Riflemen, woman, emancipation, Olena Stepaniv.*

УДК 94 (477): 355.322

Марія ЛИСА

ТОВАРИСТВО “ВЗАЇМНА ПОМІЧ ГАЛИЦЬКИХ І БУКОВИНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ” У РОКИ ЗУНР І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів” у період ЗУНР та українсько-польської війни (1918–1923). Визначено вплив військових і суспільно-політичних подій на матеріальне, фінансове становище організації, залучення українського учительства до товариства. На конкретних прикладах показано внесок учителів, згуртованих у товаристві “Взаїмна поміч українського вчительства”, у розбудову української школи в період ЗУНР. Доведено, що товариство відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості молоді в період українського державотворення, сприяло консолідації українських учителів навколо ідеї державності й соборності українських земель.

Ключові слова: *товариство, ЗУНР, українсько-польська війна, школа.*

Товариство “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” – фахова організація українських учителів, заснована на початку ХХ ст. з метою захисту їхніх соціальних прав та інтересів – підвищення заробітної платні, поліпшення умов праці, зміни дисциплінарного законодавства шляхом активної участі в політичних процесах. Упродовж 1905–1918 рр. товариство пройшло етап становлення: засновано філії в більшості повітів краю, до організації залучено чимало нових членів, налагоджено співпрацю з багатьма національно-культурними організаціями Галичини та близького зарубіжжя. Водночас невирішеними залишилися низка проблем, серед яких першочергова – недостатнє фінансування товариства та відсутність практичних результатів у боротьбі з місцевою адміністрацією, яка лобіювала інтереси польської громади краю у сфері шкільництва.

Діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” – одна з малодосліджених сторінок української історіографії. Організація залишилася поза увагою українських і зарубіжних науковців, що змушує заповнити численні “білі плями” цієї тематичної ніші, популяризувати серед широкого загалу здобутки товариства, вивести з “тіні забуття” її керівників. У дослідженнях І.Курляка¹, Б.Ступарика², О.Луківа³, М.Барної⁴, О.Ткачика⁵ охарактеризовано народне шкільництво в Галичині, структуру освітніх закладів, польсько-українську боротьбу за вплив на освітні заклади краю, підготовку педагогічних кадрів, а також фрагментарно висвітлено внесок культурно-освітніх товариств у піднесення національно-культурного рівня українського населення. Діяльність національно-культурних товариств на західноукраїнських землях висвітлена також у працях В.Чоповського⁶, Г.Білавич і Б.Савчука⁷, Н.Кошелевої⁸ та інших дослідників. Однак, на жаль, в окреслених працях практично не відображено багатоаспектну працю членів товариств “Взаїмна поміч українського вчительства”. Більше того, головні заслуги в боротьбі з польським владним режимом за лібералізацію освітнього законодавства відводяться “Просвіті” та “Рідній школі”. Основна мета статті –